

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE TÜRK RÖNESANSI ARAYIŞI VE DESTAN

Hilmi Ziya Ülken's search for the Turkish Renaissance and the Epic

La recherche de la renaissance turque et l'épopée
dans l'œuvre de Hilmi Ziya Ülken

Dr. Ümmühan BİLGİN TOPÇU*

ÖZET

Anadoluculuk, 1919 yılında Hilmi Ziya ve arkadaşlarının Türkçülük ideolojisine alternatif olarak Anadolu merkezli bir millet anlayışını savundukları bir hareket olarak gündeme gelir. Türk Rönesansı arayışları, harekete katılanların ortak hedeflerinden biridir. Hilmi Ziya, tıpkı Batı'da olduğu gibi bizim de kaynaklarımıza inerek bunu gerçekleştirebileceğimizi bunun için de büyük bir Türk destanı yazmamız gerektiğini savunur. Ona göre, Destan ferdi değil, toplumsal bir ürün olarak değerleri en güzel yansıtan üründür; bunu için Anadolu Türklüğünün ortak verimleri değerlendirilerek büyük bir Türk destanı oluşturulmalıdır; Türk modern edebiyatı da bu temeller üzerinden yükselmelidir. Aksi takdirde kimlik ve kişilik sahibi bir edebiyat oluşturmamız mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler

Anadoluculuk, Rönesans, Hilmi Ziya Ülken, destan

ABSTRACT

PAnatolianism was conceived by Hilmi Ziya Ülken and his friends in 1919 as a concept of Anatolia-centered nationalism designed to be an alternative to Pan-Turkist ideology. The search for a Turkish Renaissance is a common concern of the followers of the Pro-Anatolian Movement. Hilmi Ziya believed in the idea that Turkish society can only manage a Turkish Renaissance by understanding the deeper roots of Turkish culture, just as western societies presumably did in the context of western culture.

Hilmi Ziya proposed that a good way to understand Turkish culture was to write new, significant Turkish epics. Epics were supposed to reflect social values in the best way. The epics in question had to be designed based on common values of the Anatolian Turkish nation and Modern Turkish literature had to be built upon these, or Modern Turkish literature would never have its own identity and originality.

Key Words

Pro-Anatolianism, Renaissance, Hilmi Ziya Ülken, epics

Folklor çalışmalarının oluşturduğu ve geliştirdiği milletleştirme arayışı, 19. yüzyıldan günümüze devam eden bir olgudur. Bu arayışlarda ilk akla gelen "malzeme", baştan itibaren insanlığın yanında bulunan edebiyat olagelmıştır. Bizde özellikle Tanzimat'tan beri ideolojilerin edebiyat merakı çoğunlukla "halkı eğitmeye, yönlendirmeye" yönelik olmuştur. Bu tavır, kimi aydınlar tarafından tepeden inmece, dayatmacı görülmüş ve her şeyden önemlisi "serbest yaratma" ürünü olması gereken edebiyata aykırı olduğu gerekçesiyle çokça da eleştirilmiştir. Hem millet, milliyet hem de milliyetçilik tartışmalarının hararetle devam ettiği noktada, farklı sayılabilecek

bir arayışa yönelmiştir. Bu arayışlar genellikle gözlerden uzak kalmıştır. Edebî eseri toplumun hizmetinde gören bu arayışta edebiyatı algılayış da farklıdır. Bilindik isimlerin bilinmeyen bir yönü olarak kalmış bir arayıştır bu. Farklı bir millet ve milliyetçilik anlayışını savunan öncülerini, tahmin edilebileceği gibi edebî kimliklerinden ziyade fikir adamı kimlikleriyle tanınmışlardır. **Yeni Türk Milliyetçiliği** veya daha yaygın olarak **Anadoluculuk** olarak isimlendirilen hareketin tam anlamıyla bir ideolojik yapılanma olduğunu söyleyebilmek mümkün değil. Fikir babası olarak farklı isimlerin işaret edilebilmesi, değişik sebeplerle fikir akışında yaşanan kopuk-

* Ankara Atatürk Anadolu Lisesi Türk Dili Edebiyatı Öğretmeni

luklar ve nihayetinde edebiyat dünyasından bekledikleri “çaplı” desteği görememeleri, hareketin “hayata aksetmemiş fikirler” hanesinde yer almasına neden olmuştur.

1900’lü yılların başlarından itibaren farklı zeminlerde filizlenen hareket Anadoluçuluk olarak 1919’da Hilmi Ziya Ülken’in etrafında şekillenir. Daha sonra çok farklı isimlerin de adının karıştığı bu hareketin temel iddiası, Anadolu Türklüğünün zaman ve zemine farklı yeni bir “bütün” oluşturduğu ve bu bütünlüğün doğru adımlarla milletteştirilebileceğidir. Anadolu’yu yurt edinen ve yüzyıllar içinde farklılaşan Anadolu Türklüğü kendi değerlerini üretmiştir ve bu değerler üzerinde durarak bir Türk Rönesansı oluşturulabilir. Bu değerleri en güzel yansıtanlar ise, yüzyıllardan süzülüp gelen ürünlerdir. O halde pekâlâ “edebiyat vasıtasıyla millet oluşturmak” mümkündür. Hareket içerisinde özellikle Hilmi Ziya Ülken’in edebiyatla ilgili bir yaklaşımı dikkati çeker. Tanzimat’la gündeme gelen ve sempatiyle karşılanan türlerden tamamen farklı bir türle ilgilenirler. Bu türün adı destandır. Destan ferdin değil toplumun ortak ürünü olduğu için değerlerin derlenip toplandığı bir tür olarak eşi bulamayacak bir kaynaktır. Milleti tanımlamak için o milletin ortak şuurla ürettiği ürünleri bir araya getiren bir destan çok önemli bir araç olabilir.

Destanla ilgili değerlendirmelerden önce millet kabullerini kısaca ele almak doğru olacaktır; çünkü arayışların temelinde bu kabuller yatar: Milleti 1900’lü yılların alışılmış tanımlarındaki irkî temellere dayandırmanın yanlış olduğunu savunan Hilmi Ziya, Turancılığı, yeni bir emperyalizm arayışı olarak görür., “müspet bir milliyetçilik” anlayışı olarak Anadoluçuluğu ortaya atar. Irk kavramının farklı tanımlarının mümkün olduğunu savunan Ülken, kan bağına esas alan irk teorilerinin yerine “içtimai irk” olarak isimlendirdiği yeni bir irk anlayışını gündeme taşır. Buna göre, tabiatla insan arasındaki karşılıklı

etkinin meydana getirdiği ve ortak toplumsal hayatın tarih boyunca insanlara kazandırmış olduğu bazı antropolojik vasıflarla irk teşekkül eder (Ülken 1940a:6). Anadolu Türklüğü bu temellere dayanarak oluşmuş farklı bir millettir. “*Türk milleti, etnik bakımından Orta Asya Turanî kavimlerinden olan Oğuz kavmine, vatan bakımından, tarihi bir teşekkül olan Anadolu ve bir kısım Rumeli’ye, din bakımından İslâmiyet’e, medeniyet bakımından modern milletler medeniyetine bağlı olan; fakat bu unsurları yan yana getirmeye lüzum olmayacak surette, bin seneden fazla bir zamanda onların kaynaşmasından, bir vatan üzerinde kültür birliğinin kurulmasından doğmuştur.*” Bu millet anlayışının benzerleri farklı şekillerde gündeme gelmiş ve fikir tarihi içinde yer bulmuştur. Burada bizim asıl üzerinde duracağımız, Ülken’in Türk milletinin teşekkülünü henüz tamamlamadığı ve bunun için bir Türk destanının yazılmasına ihtiyaç duyulduğu fikridir. “*Millet, bu manada temeli şahsî kıymet yaratışları olan, gittikçe objektifleşen ve müsterekleşen kültür birliği demektir.*”(Ülken 1940a :6))

Yazar, milletin bu anlamdaki yaratıcılığının onu medeniyet dairesine yükseltebileceğini savunur. Her kıymet yaratışının karakteri evrenselleşme ve sembolleşmedir. Verilen her eser veya üretilen her değer, ya sembolleşerek insanların zihninde yer alır veya fikir olarak yayılır. Her iki halde de küllileşip millileşirler. Millî kültürü canlandırmak için işte millet içerisinde yerleşen bu sembol ve fikirlerden yararlanmak gerekir (Ülken 1949a:6). Milletler, bir tehlike anında bu değerler etrafında toplanarak ayakta durur; aynı zamanda bu değerleri yeniden üretme ve zenginleştirme arayışına girer, bu, millî şuurun oluşma sürecidir. Bugün medeniyete mal olmuş her hareket, her düşünce, her değer, ancak bir millet içerisinde doğabilir ve bir milletin hareketi, düşüncesi ve değeri olarak yaşama hakkı kazandıktan sonra onun gücü oranında evrenselleşebilir. Milletin malı haline gelememiş eserler, ya temelsiz ola-

rak yok olur gider veya “müstevlî” kuvvetlerin malı olurlar. Bu da aydının halkıyla bütünleşememesinin bir sonucudur (Ülken 1949a:6).

Halk değer üretir ancak onu evrensel boyutlara taşıyamaz. Öte yanda aydın bu kudrete sahiptir; ancak bu kökü görüp oradan beslenmediği sürece onun da ayakta durması mümkün değildir. “*Halkın hayal gücüne büyük sanatkârın iradesi yardım ettiği zaman uçurum ortadan kalkar, kütle ile münevver kaynaşır; asıl milli destan o zaman doğar*” (Ülken 1948:2).

Ülken, içinde bulunduğu dönemi, milletlerin kendi içerisindeki anarşik unsurları eritmeye, müfrit fertçiliğin parçaladığını yeniden birleştirmeye çalıştığı bir devre olduğu için milli destanlar etrafında toplanmaya son derece elverişli bir devir olarak görür. Büyük milletlerde 19. asır ortalarından itibaren sanat tarihi gözden geçirilirse destan ruhunun ne kadar etkili olduğunu, romanda, tiyatrodaki operadaki yansımalarının neler olduğunu görüleceğini dile getirir.

Ülken, insanlığın üç merhaleden geçtiğini ifade eder: Birinci merhalede insanlık tabiatla iç içe, onun gibi saf bir halde yaşar. İkinci merhalede kendine yönelir ve fani varlığıyla hesaplaşma yoluna girer bu merhalede tabiatın soyutlanan insan kendini günahkâr kabul ettiği için kurtuluşu maddî varlığın inkâr edip maneviyata yönelmede görür. Son merhalede ise, insan yeniden tabiatla bütünleşme arayışına girer; ancak mutluluğu yeni bir bütünleşmede görmesine rağmen, tabiat içinde özel bir yerinin olduğunu farkına varmıştır. Bu üç merhale edebî eserlere de yansır. Birinci merhale destanların üretildiği merhaledir. İkinci merhalede Dante'nin manevî âlemdeki yolculuğu karşımıza çıkar. Son merhalede Goethe'nin Faust'u, arayışları olan bir insan olarak karşımızdadır. Bu merhaleler birbiriyle bağlantılıdır. İnsanlığın birinci merhalesinin ürünleri olan destanlardaki bütün o kahramanlık görüntülerinin arkasında bir samimiyet vardır, toplumların

özünü yansıtırlar. Hilmi Ziya, böylece destandan modern ürünlere uzanan yolu örneklendirir, bizim edebiyatımızın da bu merhalelerden geçmesi gerektiğini; ancak bu şekilde milli eserler ortaya çıkacağını ifade eder (Ülken 1949b:5).

Millet ve Destan isimli makalesinde, feleğin tek başına kalabalık içine attığı bir çocuğun o kalabalık içinde hayatını sürdürebileceğini; ancak kişilik ve kimlik kazanamayacağını ifade eder ve ardından milletler için de aynı şeylerin geçerli olduğunu savunur. Milletler diğer milletler içerisinde kültür ve idealleriyle yer bulur. Kendi kültürü ve ideali olmayan milletlerin büyük badireleri aşamayacağını belirtir. Bu cemiyetlere tatlısu ismini veren yazar, tatlısu olmanın “çöküşün son haddi” olduğunu belirtir. “*Milletler, kişiliklerini önce kendi hâttalarına bağlanarak, sonra ideal yaratarak gösterirler.(...)Milletlerin tarih sahnesine çıkarken kendi renkleri ve mânâlarıyla gelmelerine destan yaratmaları diyoruz*” (Ülken 1949a:6). Ferdin değil toplumun değerlerini yansıtan destanlar, köklerini onun en uzak devirlerine kadar uzatmış, bütün gelişimini bünyesine sindirmiştir. Bu vasıflarıyla toplum içindeki farklı gibi görülen tabakaları birbirine sıkıca bağlayabilecek kudrette ürünlerdir.

Büyük bir destan oluşturma hayalini destekleyen ve Hilmi Ziya'ya cesaret veren ünlü Alman bestecisi Wagner'dir. “*Wagner'e yalnız bir bestekar, şair; mütefekkir, bir millete istikamet veren büyük bir idealist değil, bütün bu vasıfları kendinde toplamış ve tek bir gayenin hizmetinde kullanmış olan büyük bir destan şairi ve bestekârı demek lâzımdır.*” Büyük besteci kendi hayal ürünü olan eserler yazıp bestelediği gibi halkın zaman içinde yaşattığı ürünleri bir başlık altında toplamayı ve onu bestelemeyi hedefledi. Devrinde aynı kaynaktan beslenen diğer yazarlardan farklı olarak bu malzemeyi tek bir kaynaktan değil bütün varyantlarıyla okuyup farklılıkları bir zenginlik olarak kaydetmeye çalıştı. Lohengrin ve son olarak da Niebelungen'in Yüzüğü isim-

li eserler böyle bir çalışmanın ürünüdür (Ülken 1949c:6). Bu özellikleriyle Wagner Hilmi Ziya'nın yapmak istediklerini gerçekleştirmeyi başarmış somut bir örnektir. O da devrinde eleştirilmiş, bu eleştirilerin bir kısmına kulak tıkanmış, bir kısmını makaleler ve eserler kaleme alarak reddetmiştir. Sonuçta Yunan mitolojisinden geri kalmayan bir Alman mitolojisi oluşturmayı başarmıştır: “*Wagner, Alman mitolojisinde antik mitolojinin mukabillerini buluyor. Onu eserlerinin temeli yapmakla Greko-Lâtin geleneğine tamamen uymasına imkân olmayan bir milletin klâsik üstadlardan faydalanmak üzere kendi klâsiklerini baştan yaratma yolunun ne olduğunu gösteriyor* (Ülken 1949d:4).

Doğu'daysa Firdevsî yine destan vasıtasıyla Şark Rönesansı'nı başlattı. Hilmi Ziya'ya göre destan devrinden yüzyıllar sonra Firdevsî, uzun yıllar emek vererek kendisi tükenmiş; ancak Farsçayı ve İran'ı diriltmiştir. Bu sayede İran, İslâm dünyasındaki diğer toplumlardan farklı, kendine has bir kimliği ortaya çıkartmıştır. Doğu dünyası *Şehnâme'*ye benzer eser verme yarışıyla bu kimliğe hizmet etmiştir (Ülken 1949e:2).

Hilmi Ziya'da destan yazma fikri 1916 yılında oluşmaya başlar ve 1917'den itibaren bu fikri yakınlarıyla paylaşır; ancak destan konusu farklı zeminlerde tartışılmaktadır ve o da fikirlerin bir netlik kazanması için bir süre beklemeye karar verir (Ülken 1951:5-8). Ülken'de Anadoluçuluk ve destan fikrinin bir gençlik hevesi olmadığı 1940'lı yılların sonunda bununla ilgili yaptığı çalışmalardan anlaşılır. Hilmi Ziya Ülken ve arkadaşlarının destanla ilgili bu çalışmalarını ayrı bir makalede ele alınacak kapsamda olduğundan bu konuya burada değinmeyeceğiz.

Anadolucular, Anadolu merkezli bir millet anlayışını savunmuş, devri içinde Turancı olmakla suçlanmış olan Türkçülerden farklı bir açılımla ortaya çıkmaya çalışmışlardır. Temel fikir bu olmakla birlikte Anadoluçu yaklaşım Remzi Oğuz Arık,

Nurettin Topçu, Mehmet Kaplan gibi çok farklı isimlerle farklı boyutlar kazanmıştır. Hilmi Ziya ve onun fikirlerinden esinlenenlerin destan teriminden kastettikleri şey tam olarak milletlerin tarih ve tarih öncesi devirlerine dayalı anlatımlar değildir. Daha çok Firdevsî'nin *Şehnâme'*de yaptığı gibi bir bütün oluşturma arayışdır bu. Hilmi Ziya, böyle bir eserin Anadolu Türklüğünün ürettiği değerleri bir araya getirebileceğini ve dolayısıyla milletleşme sürecinin ancak böyle bir destanla tamamlanabileceğini savunur. Bu destan veya destanlar modern edebiyata da kaynaklık edecek ve önce millî olmayı başarmış bu eserlerle Türk sanatçısı dünyaya açılacaktır. Böyle bir “hizmet”in yapılması aydından, sanatçıdan beklenir. Alman bestekârı Wagner, İranlı şair Firdevsî bu yolla kendi milletlerine hizmet etmiş kişilerdir. İçinde bulunulan zaman dilimi bir Türk destanı oluşturmak için çok uygundur. Hilmi Ziya, bu fikri yirmi otuz senelik bir zaman diliminde şekillendirmeye çalışmış, sanatçılardan destek aramış ve buna yakın eserlere kulak kabartmış ve hattâ kendisi bu eserin bir ucundan tutmayı denemiştir.

Türk destanlarının “değerlendirilemediği” fikri, konuyla ilgili olarak görüş bildiren pek çok araştırmacının birleştiği bir tespittir. Bana göre, Hilmi Ziya'nın gün yüzüne çok çıkmamış bu arayışı, konuyla ilgili tartışmaların tarihine kaydedilebilecek önemde ve özelliktedir.

KAYNAKÇA

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Şubat 1948, “Türk Destanına Doğru”, Hareket dergisi, nu.12, s.2-3
 ———, 1 Nisan 1949a, “Millet ve Destan”, Şadırvan, nu.1, s.6-7
 ———, 15 Nisan 1949c, “Wagner ve Alman Destanı”, nu.2, s:6-7
 ———, 29 Nisan 1949d, “Büyük Sanatkârın Elinde Millî Efsane”, nu.5, s:4
 ———, 17 Haziran 1949b, “Sanatta Moderne Giden Üç Merhale”, nu.12, s:5
 ———, 23 Eylül 1949e, “Firdevsî ve Şark Rönesansı”, nu:26, s:2-3
 ———, 1951, “Destana Dair Tarihçe”, Erenler Gaziler Destanı, Haluk Nihat Pepeyi, İst. Akgün Matbaası, s.5-14